

การศึกษาเพื่อพัฒนาคุณธรรมตามหลักพุทธศาสนา Education for moral development according to Buddhist Principles

กุลทรภรณ์ สุพงษ์¹ และ สิริอร จุลทรัพย์²
Kulthrabhorn Supong¹ and Sirion Junrasab²

บทคัดย่อ

บทความนี้ มุ่งนำเสนอการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณธรรมโดยใช้หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และ ปัญญาตามหลักคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งสอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติของประเทศไทย ซึ่งได้กำหนดจุดมุ่งหมายของการจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิตสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข การนำเสนอบทความนี้เป็นการบูรณาการแนวคิดพื้นฐานทางจิตวิทยาเกี่ยวกับพฤติกรรมตามธรรมชาติของมนุษย์ การพัฒนาเขาวนอารมณ์ และเขาวนปัญญา แนวคิดทางสังคมวิทยาเกี่ยวกับบรรทัดฐานทางสังคม แนวคิดการจัดการศึกษาตามผลการเรียนรู้ที่คาดหวังให้เกิดแก่ผู้เรียน และการจัดการเรียนรู้ในโลกศตวรรษที่ 21 เพื่อให้การจัดการศึกษาบรรลุตามจุดมุ่งหมาย คือ ผู้เรียนมีพฤติกรรมที่ถูกต้องเหมาะสม ดีงาม และใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างมีความสุข

คำสำคัญ: พัฒนาคุณธรรม, หลักไตรสิกขา, หลักพุทธศาสนา

---

¹ อาจารย์, สาขาวิชาสังคมศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

¹ Lecturer, Program in Social Studies, Faculty of Education, Suan Sunandha Rajabhat University

² อาจารย์, สาขาวิชาภาษาไทย คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

² Lecturer, Program in Thai, Faculty of Education, Suan Sunandha Rajabhat University

Abstract

This research was aimed to present the learning management for moral development by threefold learning principle of The Lord Buddha; morality, concentration and wisdom which was consistent with the current National Education Act that aimed at developing physical, mental, intellectual, knowledge and moral perfection for Thai people in the good ethic and culture of living, and interpersonal skill. The research was the integration of basic psychological concept by natural human behavior, emotional and intellectual quotient development, sociological concept on social norm, and concept of learning management by the expected learning result and learning management in the 21st century to achieve the purpose of appropriateness behavior and interpersonal skill of students.

Keywords: Moral Development, Threefold Learning Principle, Buddhist Principles

บทนำ

ประเทศไทยได้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วนับตั้งแต่พุทธศักราช 2540 เป็นต้นมา ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม ซึ่งมีผลมาจากทั้งปัจจัยภายนอก เช่น กระแสโลกาภิวัตน์ ความผันผวนของภาวะเศรษฐกิจโลก และปัจจัยภายใน เช่น การปฏิรูปประเทศตามรัฐธรรมนูญฉบับพุทธศักราช 2540 และปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจภายในประเทศ ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางสังคม การมุ่งเน้นการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจมากกว่าการพัฒนาทางด้านสังคมทำให้เกิดภาวะสังคมไร้ระเบียบ เกิดปัญหาการทุจริตคอร์รัปชัน การละเลยต่อการปฏิบัติตามบรรทัดฐานอันดีงามของสังคมไทย พฤติกรรมของคนไทยส่วนหนึ่งผิดเพี้ยนไปจากพื้นฐานนิสัยดั้งเดิมอันเป็นอัตลักษณ์ของความเป็นคนไทยในอดีต อันได้แก่ การมีความเป็นมิตร การใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย ใจเย็น เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โอบอ้อมอารี ยึดมั่นในหลักศาสนา เป็นต้น

ปัจจุบันแม้เวลาจะล่วงเลยมา 22 ปีแล้ว แต่สถานการณ์และพฤติกรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งพฤติกรรมของเด็กและเยาวชนซึ่งจะเป็นกำลังสำคัญของชาติในอนาคตก็ยังคงก่อให้เกิดปัญหาสังคมอย่างต่อเนื่อง เป็นปัญหาที่ทำให้ความทุกข์ทั้งต่อตนเอง ครอบครัวและประเทศชาติ โดยจากสำรวจข้อมูลสถิติสถานการณ์ทางวัฒนธรรมของเด็กและเยาวชนไทยพบปัญหา 6 ด้านหลัก ได้แก่ อันดับ 1 ปัญหาเยาวชนเสพยาติดมากถึง 2.7 ล้านคน อันดับ 2 ปัญหาวัยรุ่นตั้งครรภ์ก่อนวัยอันควรโดยพบว่ามีวัยรุ่นอายุต่ำกว่า 19 ปีลงมาท้องถึงปีละ 1.5 แสนคน อันดับ 3 เด็กถูกละเมิดและกลั่นแกล้ง กระทำความรุนแรงโดยสื่อ อันดับ 4 การอบรมเลี้ยงดูของพ่อแม่ยุคใหม่ที่รักลูกแบบไม่ถูกทาง อันดับ 5 การเสพสื่ออนาจารผ่านสื่อออนไลน์ และอันดับ 6 การบริโภคเครื่องดื่ม

แอลกอฮอล์ เกิดนักดื่มหน้าใหม่เพิ่มขึ้น 2.5 ล้านคน (ฉวีรัตน์ เกษตรสุนทร, 2562)

โดยหากจะหาวิธีการในการแก้ปัญหาสถานการณ์และพฤติกรรมของเด็กและเยาวชนที่นับวันจะทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อยๆแล้ว สถาบันการศึกษาย่อมเป็นทางออกในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้ เพราะสถาบันการศึกษาเป็นสถาบันทางสังคมสถาบันหนึ่งซึ่งทำหน้าที่ขัดเกลาสมาชิกในสังคมทางตรง เพื่อให้สมาชิกในสังคมมีพฤติกรรมที่เป็นไปตามระเบียบแบบแผนที่สังคมต้องการ อย่างไรก็ตามตั้งแต่การเกิดขึ้นของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2540 หรือมักถูกเรียกกันทั่วไปว่าเป็น “รัฐธรรมนูญฉบับประชาชน” (สมชาย ปรีชาศิลปกุล, 2560) ซึ่งเป็นรัฐธรรมนูญที่ได้ให้ความสำคัญโดยเฉพาะด้านการศึกษา รวมทั้งส่งเสริมพัฒนาเด็กและเยาวชนให้ได้รับการพัฒนาเต็มตามศักยภาพ รัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวเป็นรัฐธรรมนูญที่จัดให้มีกฎหมายเกี่ยวกับการศึกษาแห่งชาติ โดยคณะกรรมการการศึกษา สภาผู้แทนราษฎรผลักดันให้รัฐบาลประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 จึงเรียกได้ว่าในขณะนั้นเป็นการปฏิรูปการศึกษาที่สำคัญเพราะมีการตราพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติซึ่งเป็นกฎหมายการศึกษฉบับแรกของประเทศไทย และกฎหมายการศึกษาอีกหลายฉบับ โดยมุ่งสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ ในกระแสโลกาภิวัตน์การปรับโครงสร้างการบริหารราชการ การกระจายอำนาจการบริหารจัดการศึกษา และการปฏิรูปการเรียนรู้ซึ่งเป็นสาระสำคัญที่สุดของการปฏิรูปการศึกษา (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2561, น.5)

แม้ในปัจจุบันจะมีพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติฉบับใหม่แล้ว แต่ภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ก็ยังให้ความสำคัญกับการศึกษาโดยถือเป็นหนึ่งในนโยบายที่สำคัญที่สุด โดยเชื่อว่าการศึกษา สามารถสร้างสังคมที่แข็งแกร่งด้วยกับคุณธรรมและจริยธรรม (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2561:8) ซึ่งมีความสอดคล้องกับการจัดการศึกษาไทยตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 ที่มีจุดมุ่งหมายตามมาตรา 6 การจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรม และวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2545, น.15-16) และมาตรา 7 ในกระบวนการจัดการเรียนรู้ต้องมุ่งปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข รู้จักรักษาและส่งเสริมสิทธิหน้าที่ เสรีภาพ ความเคารพกฎหมาย ความเสมอภาค และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ มีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย รู้จักรักษาผลประโยชน์ส่วนรวมและของประเทศชาติ รวมทั้งส่งเสริมศาสนา ศิลปวัฒนธรรมของชาติ การกีฬา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทยและความรู้อันเป็นสากล ตลอดจนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีความสามารถในการประกอบอาชีพ รู้จักพึ่งตนเอง มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ใฝ่รู้และเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติฉบับดังกล่าวจึงถือเสมือนแม่แบบอันส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในวงการการศึกษาไทยทั้งทาง ด้านการกำหนดความมุ่งหมายและหลักการจัดการศึกษา สิทธิ และหน้าที่ทางการศึกษา ระบบการศึกษา แนวการจัดการศึกษา การบริหารและการจัดการศึกษา

มาตรฐานและการประกันคุณภาพการศึกษา ครู คณาจารย์และบุคลากรทางการศึกษา ทรัพยากรและการลงทุนเพื่อการศึกษาและเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปทั้งในประเทศและต่างประเทศว่าเป็นกฎหมายว่าด้วยการศึกษาของชาติฉบับแรกของประเทศที่เป็นการปฏิรูปการศึกษาไทยทั้งระบบและครบกระบวนการทั้ง 9 เรื่อง ดังกล่าวข้างต้น โดยมีความมุ่งหมายสำคัญคือ การพัฒนาคุณภาพของคนไทยให้มีความรู้คู่คุณธรรม

แนวทางการจัดการศึกษา

แนวทางการจัดการศึกษาเพื่อให้บรรลุตามเจตนารมณ์ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ฉบับแรกในมาตรา 6 และมาตรา 7 ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายสำคัญของการจัดการศึกษาที่กล่าวมา มีใจความสำคัญ โดยกระชับว่า “มุ่งพัฒนาความเป็นคนเก่ง คนดี และมีความสุข ให้แก่เด็กและเยาวชน” อันเป็นไปในทิศทางเดียวกับแผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2561) ที่ได้ถูกนำมาใช้เป็นกรอบความคิดในการพัฒนาการศึกษาของชาติซึ่งเป็นภารกิจหลักในการพัฒนาคน อันเป็นรากฐานของการพัฒนาประเทศในทุก ๆ ด้าน ทั้งนี้จะเห็นได้ว่า การศึกษาจะมีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินงานตามยุทธศาสตร์ที่ 3 หรือ ยุทธศาสตร์ชาติด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์ โดยกำหนดให้คนไทยในอนาคตต้องเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มีความพร้อม ทั้งกาย ใจ สติปัญญา สามารถเรียนรู้ได้ตลอดชีวิต มีทักษะในศตวรรษที่ 21 สูการเป็นคนไทยที่มีทักษะสูง เป็นนวัตกรรม นวัตกรรม และผู้ประกอบการ บนฐานการรู้คุณค่าความเป็นไทย มีคุณธรรมจริยธรรม มีวินัย มีความรับผิดชอบ ต่อสังคม และมีสุขภาพที่ดี โดยเน้นการพัฒนาศักยภาพคนตลอดช่วงชีวิต

ดังนั้นในการจัดการศึกษาผู้สอนควรทำความเข้าใจวัตถุประสงค์ของการเรียนรู้และผลการเรียนรู้ที่คาดหวังให้เกิดขึ้นในตัวผู้เรียน (Expected Learning Outcome) ตามผลงานของ เบนจามิน บลูมและคณะ (Benjamin Bloom et al, 1956) ที่ได้สร้างอนุกรมวิธานศัพท์วัตถุประสงค์ทางการศึกษาเอาไว้ ซึ่งต่อมามีการตรวจชำระปรับปรุงเล็กน้อยโดยแอนเดอสันและคราท์โฮล์ (Anderson & Krathwohl, 2001) เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สะท้อนถึงพฤติกรรมโดยจำแนกผลการเรียนรู้ออกเป็น 3 ด้าน คือ 1) พฤติกรรมด้านสมอง (Cognitive Domain) เป็นพฤติกรรมเกี่ยวกับสติปัญญา ความรู้ ความคิด ความเฉลียวฉลาด ความสามารถในการคิดตัดสินใจ แก้ไขปัญหาและการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ประกอบด้วย 6 ประการคือ ความรู้ ความจำ ความเข้าใจ การนำความรู้ไปประยุกต์ใช้การวิเคราะห์ การประเมินค่า การสังเคราะห์ และความคิดสร้างสรรค์ 2) พฤติกรรมด้านจิตใจ (Affective Domain) เป็นพฤติกรรมเกี่ยวกับความรู้สึก อารมณ์ สภาพจิตใจ เจตคติ ความเชื่อ ค่านิยมและคุณธรรมจริยธรรมประกอบด้วย 5 ประการ คือ การเรียนรู้ การตอบสนอง การเกิดค่านิยม การจัดระบบ ลักษณะนิสัยและบุคลิกภาพ 3) พฤติกรรมด้านกล้ามเนื้อประสาท (Psychomotor Domain) เป็นพฤติกรรมที่บ่งบอกถึงความสามารถในการกระทำ การปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการใช้กล้ามเนื้อส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย ประกอบด้วย 5 ประการคือ การกระทำตามแบบ การฝึกปฏิบัติ การหา

ความถูกต้องเหมาะสมและเลือกปฏิบัติ การเชื่อมต่อประสานสัมพันธ์ระหว่างร่างกายต่อร่างกาย ต่อวัตถุและ การกระทำประพจน์ปฏิบัติได้อย่างเป็นธรรมชาติ

วัตถุประสงค์ของการเรียนรู้และผลการเรียนรู้ที่คาดหวังทั้ง 3 ด้าน สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายการจัดการ การศึกษา ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติของประเทศไทยและการพัฒนาคุณลักษณะผู้เรียนในโลก ศตวรรษที่ 21 คือ 3R x 8C ได้แก่ Reading Writing Arithmetic ส่วน 8C คือ ทักษะด้านการคิดอย่าง มีวิจารณญาณและทักษะในการแก้ปัญหา (Critical Thinking and Problem Solving) ทักษะด้านการ สร้างสรรค์และนวัตกรรม (Creativity and Innovation) ทักษะด้านความร่วมมือ การทำงานเป็นทีมและ ภาวะผู้นำ (Collaboration, Teamwork and Leadership) ทักษะด้านการสื่อสาร สารสนเทศและรู้เท่าทัน สื่อ (Communications, Information and Media Literacy) ทักษะด้านความเข้าใจ ต่างวัฒนธรรม ต่าง กระจับปกระจับ (Cross-cultural Understanding) ทักษะด้านคอมพิวเตอร์และเทคโนโลยีสารสนเทศและการ สื่อสาร (Computing and ICT Literacy) ทักษะอาชีพและทักษะการเรียนรู้ (Career and Learning Skills) และความมีเมตตา กรุณา วินัย คุณธรรมจริยธรรม (Compassion) (ทัศนวัลย์ เนียมบุปผา, 2559)

จากสภาพการจัดการศึกษาของประเทศไทยตามที่กล่าวในข้างต้น จุดมุ่งหมายของการจัดการศึกษา วัตถุประสงค์ของการเรียนรู้และผลการเรียนรู้ที่คาดหวัง ตลอดจนการพัฒนาคุณลักษณะผู้เรียนในโลก ศตวรรษที่ 21 การจัดการศึกษาควรให้ความสำคัญพัฒนาด้านจิตใจเป็นสำคัญ เพราะจิตใจเปรียบประดุจตั้ง ทางเสือของเรือที่จะนำพาชีวิตไปสู่จุดหมายและดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข ซึ่งเป็น เป้าหมายชีวิตของทุกคนที่เกิดมา ดังนั้นแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาด้านจิตใจให้เป็นผู้มีจิตใจดีงาม กล่าวคือเป็นการยึดมั่นในคุณธรรมโดยใช้หลักทางศาสนานั้นก็คือ หลักไตรสิกขา

การใช้หลักไตรสิกขาเพื่อพัฒนาผู้เรียน

หลักไตรสิกขา หมายถึง ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับฝึกอบรมกาย วาจา จิตใจ และปัญญา ในทาง หลักธรรม หมายถึง การฝึกอบรมพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าให้พัฒนาสูงสุดเข้าถึงพระนิพพานซึ่ง ความหมายนี้เป็นความหมายตามแบบแผนที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนแก่พระภิกษุโดยตรง (ก่องแก้ว เจริญ อักษร, 2541 อ้างถึงใน พงศกร สุกิจญาณ, 2556, น.23) นอกจากนี้ยังหมายถึงหลักอันเป็นคุณลักษณะที่เอื้อ ต่อการเรียนรู้ตามวิถีพุทธเป็นกระบวนการศึกษาเพื่อฝึกอบรมและพัฒนามนุษย์ให้ประสบความสำเร็จเป็น มนุษย์โดยสมบูรณ์แบบ (อดิศร หนันคำจรรและคณะ, 2558, น.110)

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ค้นพบการพัฒนาจิตใจมนุษย์โดยใช้หลักไตรสิกขาประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ ศีล สมาธิ ปัญญา (ภาวนา) สถานศึกษาสามารถนำมาประยุกต์ใช้เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของ การเรียนรู้ได้ดังต่อไปนี้

1. การให้ผู้เรียนได้สัมผัสและรับรู้สิ่งเร้าที่มีความเหมาะสมและมีคุณค่าตามความสนใจและความ ต้องการของผู้เรียนทั้งภายในห้องเรียนและในสถานศึกษา หลักการดังกล่าวสอดคล้องกับแนวความคิดของ

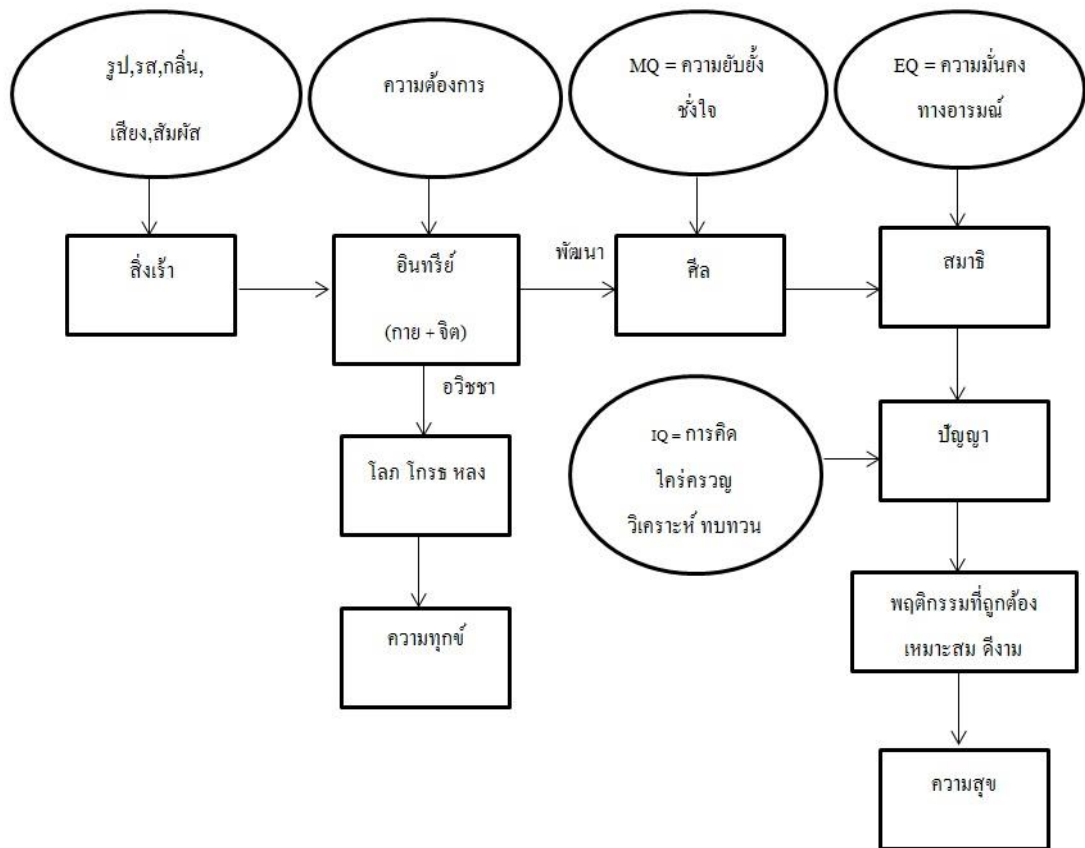
สุวิทย์ มูลคำ และอรทัย มูลคำ (2545, น.130 อ้างถึงใน พระธีระ จิตตโสภโณ, 2555, น.10) ได้ให้ความหมายว่า การจัดการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ปฏิบัติกับสิ่งที่เรียนจริงแล้วพิจารณาให้เห็นประโยชน์ คุณ โทษ ตามความเป็นจริงด้วยตนเองแล้วนำความรู้้นั้นมาเป็นหลักในการปฏิบัติตามอย่างจริงจัง

2. ใช้สถานการณ์ให้ผู้เรียนได้สัมผัสและรับรู้จากสิ่งเร้าบางประการที่ไม่เหมาะสมโดยฝึกการใช้สติเพื่อให้เกิดความยับยั้งชั่งใจ ขจัดความโกรธ ควบคุมพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์

3. ฝึกการควบคุมความคิด ความรู้สึกและอารมณ์ให้เกิดความสงบนิ่ง ซึ่งเป็นสมาธิเพื่อให้เกิดสติปฏิบัติจนเป็นนิสัย จนเกิดความสามารถในการบริหารจัดการอารมณ์ของตนเองได้ เข้าใจและยอมรับในค่านิยมและสภาพทางอารมณ์ของตนเองและผู้อื่นตามความเป็นจริง

4. ฝึกการคิดใคร่ครวญ ไตร่ตรอง วิเคราะห์ เพื่อประเมินค่าจะเกิดปัญหาในการเลือกตัดสินใจยึดมั่นเป็นแบบแผนค่านิยมในการดำเนินชีวิตที่ดั่งงาม มีเจตคติ ความเชื่อ ความศรัทธาตามหลักศาสนาและการสังเคราะห์เชื่อมโยงบูรณาการเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่

5. สร้างบรรยากาศความเป็นกัลยาณมิตรให้เกิดความอบอุ่นทั้งภายในห้องเรียนและในสถานศึกษา ผู้บริหาร ครู บุคลากร และนักเรียนแสดงพฤติกรรมที่ถูกต้องเหมาะสมดั่งงามต่อกัน จะนำมาซึ่งความสุขทั้งในระดับบุคคล สังคม และองค์กร ดังภาพกระบวนการพฤติกรรมที่พึงประสงค์โดยใช้หลักไตรสิกขาและการอธิบายพฤติกรรมทางจิตวิทยา ดังนี้

ภาพ 1 แสดงกระบวนการพฤติกรรมโดยใช้หลักไตรสิกขาและแนวคิดทางจิตวิทยา
ที่มา: นรินทร์ จุลทรัพย์ (2560)

จากภาพกระบวนการพฤติกรรมที่ได้รับการพัฒนาตามหลักไตรสิกขา ทุกคนเกิดมาอยู่ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่เป็นสิ่งเร้าต่าง ๆ ได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส เข้าสู่อวัยวะตา หู จมูก ลิ้น ผิวกาย ซึ่งเป็นไปตามความต้องการจำเป็นเพื่อการมีชีวิต แต่ปัญหาอยู่ที่การตอบสนองต่อสิ่งเร้าเหล่านั้นอย่างไร เมื่อใดที่ตอบสนองโดยใช้วิชาปล่อยให้อิทธิพลที่เป็นความโลภ โกรธ หลง มาครอบงำ ก็จะเกิดเป็นทุกข์ต่อตนเอง ครอบครว และสังคมในภายหน้า ดังนั้นการตอบสนองต่อสิ่งเร้าโดยยึดมั่นในศีลจะเกิดความยับยั้งชั่งใจ หรือ เขาวินทางศีลธรรม (Moral Quotient: MQ) โดยคำว่า “ศีล” มีความหมายครอบคลุมถึงบรรทัดฐานทางสังคม ดังจะได้อธิบายต่อไปนี้

ศีล (Morality) หมายถึง พฤติกรรมความประพฤติชอบทางกาย วาจา และใจ ละเว้นความชั่ว ควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน การรักษาความเป็นปกติตามระเบียบวินัยทางพุทธศาสนา มนุษย์ในสังคมย่อมสามารถยึดเอาศีลมาเป็นหลักปฏิบัติในการกำหนดแบบแผนความประพฤติ เช่น การถือศีล 5 (สิกขาบท 5) สำหรับมนุษย์สามัญทั่วไป หรือการถือศีล 8 (อุโบสถศีล) สำหรับเพื่อให้เกิดการศึกษาเรียนรู้ ภายใต้บริบทของการอยู่อุโบสถ เป็นต้น ในทางสังคมวิทยา คำว่า “ศีล” คือ การประพฤติปฏิบัติตนตาม

บรรทัดฐานของสังคม อันได้แก่ วิถีประชาคือการประพฤติปฏิบัติตนตามวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ของชุมชน สังคม ประเทศชาติ หลักศีลธรรมทางศาสนาที่บุคคลและสังคมยึดถือปฏิบัติ และหลักกฎหมายที่ องค์การรัฐและประเทศชาติกำหนดเป็นกฎหมาย อันได้แก่ ระเบียบ และข้อบังคับต่าง ๆ การที่แต่ละสังคม และประเทศชาติกำหนดบรรทัดฐานทางสังคมร่วมกันก็เพื่อให้คนในสังคมนั้น ๆ ใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ซึ่งเป็นการประพฤติปฏิบัติที่ยึดมั่นในศีล ดังนั้น การปลูกฝังให้นักเรียนมีวินัย ประพฤติปฏิบัติตามกฎระเบียบ วินัยของโรงเรียน วัฒนธรรม ประเพณี กฎหมาย และหลักทางศาสนา จึงถือได้ว่าเป็นการพัฒนาความฉลาด ทางศีลธรรมให้แก่แก่นักเรียน สอดคล้องกับผลการวิจัยของพระครูกิตติโชติคุณและคณะ (2561) ซึ่งพบว่า ศีลใน ฐานะเครื่องมือในการพัฒนามนุษย์เป็นการเสริมสร้างมนุษยธรรมที่สมบูรณ์ และยังสามารถพัฒนามนุษย์ให้มีความ ใฝ่เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกายและจิตใจทั้งเป็นแรงเสริมมนุษยธรรมให้มีความเจริญก้าวหน้าด้วย สติปัญญาที่ได้รับพัฒนาแล้วและการส่งเสริมให้มนุษย์ลดละความเห็นแก่ตัว กิเลสเบาบางลงความสันติสุขก็จะ เกิดขึ้นกับสังคมได้ ซึ่งเป็นเป้าหมายของการพัฒนามนุษย์ตามหลักศีล เมื่อบุคคลได้รับการพัฒนาสังคมที่มนุษย์ อาศัยก็จะกลายเป็นสังคมที่เกื้อกูลต่ออยู่ความเป็นอยู่ที่ดีงาม เป็นสังคมที่สงบสุข มั่นคงราบรื่น ปราศจากความ ยากจน และสามารถพึ่งตนเองได้ และการร่วมกันของสังคมอย่างสันติสุข แม้ว่าพุทธปรัชญาจะสามารถนำไปใช้ พัฒนามนุษย์ทุกหมวดก็ตาม แต่หลักการพัฒนามนุษย์ตามหลักศีลนั้นจะมีความเหมาะสมกับการพัฒนามนุษย์ ยุคปัจจุบัน เพราะเป็นการพัฒนาระดับปัจเจกบุคคล หมายถึงการพัฒนาทางด้านกาย จิต และปัญญา ทั้งสาม ด้าน เนื่องจากการดำเนินชีวิตของคนเรานั้นต้องมีทักษะ ความรู้ ความสามารถในการดิ้นรนต่อสู้เพื่อให้อยู่รอด และก้าวข้ามผ่านพ้นสิ่งเลวร้ายต่าง ๆ ที่เข้ามากระทบการดำเนินชีวิตหรือในหน้าที่การงาน พร้อมกันนั้นก็ จะต้องรู้จักแก้ปัญหาได้อย่างมีสติมีความรอบคอบและใช้ปัญญา หากสามารถทำได้เช่นนี้ความสำเร็จในการ ดำเนินชีวิตก็จะอยู่ไม่ไกลเกินเอื้อม โดยสำหรับการพัฒนาเชาวน์อารมณ์ (Emotional Quotient : EQ) ใช้ หลักไตรสิกขาที่ 2 คือ สมาธิ

สมาธิ (Concentration) หมายถึง ความตั้งมั่นแห่งจิตเป็นภาวะที่จิตสงบนิ่ง การทำให้ใจสงบแน่ว แน่ไม่ฟุ้งซ่านหรือการมจิตกำหนดแน่วแน่อยู่อันใดสิ่งหนึ่งโดยเฉพาะ ส่วนสมาธิวิปัสสนาเป็นภาวะความว่าง หลุดพ้น จิตสงบนิ่งหมดความฟุ้งซ่านและสมาธิภาวนาเป็นการเจริญสมาธิ (Concentration Development) โดยฝึกสมาธิด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามวัตถุประสงค์ เช่น สมาธิเพื่อการอยู่เป็นสุขในปัจจุบันเพื่อการมีสติและ สัมปชัญญะ (Mindfulness and Full Comprehension) และเพื่อการได้ญาณทัสสนะหรือความรู้แจ้ง (Conducive to the Acquisition of Knowledge and Insight) เป็นต้น การฝึกสมาธินับว่าเป็นประโยชน์ อย่างยิ่ง สำหรับมนุษย์ปุถุชนผู้ดำเนินชีวิตอยู่ในทางโลก ที่ต้องอยู่ในสังคมและเกี่ยวข้องกับผู้คนมากมาย การ ฝึกสมาธิย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดความสุขได้ พอสมควร รวมทั้งการทำสมาธิปฏิบัติปฏิบัติสมาธิวิปัสสนากรรมฐาน เมื่อฝึกฝนปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ ดำรงตนอยู่ในศีลธรรมอันดีย่อมเป็นหลักประกัน ได้ว่า ได้ที่พึ่งของชีวิตที่ ถูกต้องดีงามที่จะส่งผลให้ เป็นผู้มีความสุขความเจริญ ทั้งในภพชาตินี้และ ภพชาติหน้า เด็กเคารพผู้ใหญ่

ผู้ใหญ่เมตตาเด็ก ทุกคนมีความรักใคร่สามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน หากสามารถแนะนำต่อๆ กันไป ขยายไป
ยังเหล่า มนุษยชาติอย่างไม่จำกัดเชื้อชาติและศาสนา สันติสุขอันไพบูรณ์ที่ทุกคนใฝ่ฝันก็ย่อมบังเกิดขึ้นอย่าง
แน่นอน พระมหาสุภวิชัย ปภสฺสโร (2561, น.183 อ้างถึงใน กาญจนา หาญศรีวรพงศ์ และพระมหามิตร
ฐิตปณฺโญ,2562, น.288)

และจากการศึกษาของสมพร กันทรดุษฎี เตรียมชัยศรี (2558) พบว่า การเจริญสมาธิด้วยวิธีการ
สวดมนต์ยังมีผลต่อการทำงานของสมองช่วยบำบัดสภาพจิตใจให้มีความรู้สึกผ่อนคลายสภาวะอารมณ์โกรธ
ลดความวิตกกังวล และการสวดหลับตาจะได้สารต้านอนุมูลอิสระ เพราะเสียงสวดมนต์ที่หุ้มแผ่วเบาซ้ำ ๆ จะ
ส่งสัญญาณสู่ระบบสมองส่วนกลางที่กรองสัญญาณต่อระบบประสาทส่วนกลาง ศูนย์กลางของสมองที่ทำ
หน้าที่เกี่ยวข้องกับการรับรู้ความรู้สึกซึ่งเรียกว่า ทาลามัส (Thalamus) โดยใช้เวลาในการสวดประมาณ 12-
15 นาที ซึ่งคณะนักวิจัยที่ค้นพบเรียกวิธีการนี้ว่า สวดมนต์ บำบัด (Vibrational Therapy) สอดคล้องกับ
งานวิจัยของเจตพล แสงกล้า และภาณี วงษ์เอก (2558) ซึ่งได้ศึกษาเรื่องประชากรสามกลุ่มวัยได้อะไรมากจากการ
สวดมนต์ ผลจากงานวิจัย พบว่า ผู้สวดมนต์ทั้งสามวัยเห็นว่าประโยชน์สำคัญที่ได้รับจากการสวดมนต์ คือ การ
มีสติในขณะที่สวดมนต์ ทำให้จิตใจสงบ และเป็นสุข และผู้สวดมนต์ทุกกลุ่มวัยนำประโยชน์จากการสวดมนต์มา
ปรับใช้ในชีวิตประจำวันอย่างเหมาะสม การสวดมนต์จึงเป็นกิจกรรมที่เหมาะสมสำหรับคนทุกเพศและทุกวัย
ดังนั้นแล้วการให้นักเรียนมีจิตที่สงบนิ่ง ไม่หงุดหงิด ฟุ้งซ่านจากการสวดมนต์ ย่อมทำให้ผู้เรียนได้รับการพัฒนา
เชาวน์อารมณ์อันจะส่งผลต่อการพัฒนาเชาวน์ปัญญา (Intelligence Quotient) ด้วย

ปัญญา (Wisdom) หมายถึง ความรอบรู้เข้าใจรู้ซึ่ง หรือ ความสามารถในการใช้ความรู้
(ประพนธ์ ฌาสุกยัต, 2552) ซึ่งประกอบด้วย 3 ประการ ได้แก่ 1.ปัญญาเกิดแต่การคิดพิจารณาหาเหตุผล 2.
ปัญญาเกิดแต่การสดับการเล่าเรียน และ 3.ปัญญาเกิดแต่การฝึกอบรมลงมือปฏิบัติซึ่งเรียกว่า“ภาวนา” โดย
การภาวนานี้มีความหมายว่า การเจริญหรือการทำให้เป็นให้มีขึ้น ประกอบด้วย 4 ประการ (พระไตรปิฎก:
ออนไลน์) คือ

1. กายภาวนา เป็นการฝึกอบรมกายให้รู้จักติดต่อกันเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้งห้า
ด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมงอกงาม ให้กุศลธรรมเสื่อมสูญ,
การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

2. สीलภาวนา เป็นการฝึกอบรมศีลให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัยไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อน
เสียหาย และมีความช่วยเหลือเกื้อกูลกันใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างมีความสุข

3. จิตภาวนา เป็นการพัฒนาจิตเจริญสติ ฝึกอบรมจิตใจให้เข้มแข็งมั่นคง เจริญงอกงามด้วย
คุณธรรมทั้งหลาย เช่น การมีเมตตากรุณา ขยันหมั่นเพียร อุตทนมมีสมาธิ สดชื่นเบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็น
ต้น

4. ปัญญาภาวนา เป็นการเจริญปัญญา พัฒนาปัญญา ฝึกอบรมปัญญาให้รู้ เข้าในสิ่งทั้งหลายตาม
ความเป็นจริง รู้เท่าทัน เห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จาก

กิเลสและปลอดพ้นจากความทุกข์ สามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นด้วยปัญญา ซึ่งหากผู้เรียนสามารถปฏิบัติตามหลักภาวานาก็ย่อมจะก่อให้เกิดปัญญาคือความรู้แจ้งเห็นจริง ในทางพระพุทธศาสนามีการฝึกการใช้ภาวานาก่อนให้เกิดปัญญายู่หลากหลายรูปแบบซึ่งหลักการภาวานาที่ได้รับความนิยมคือหลักการปฏิบัติตามวิปัสสนากรรมฐาน โดยจากผลการวิจัยของสุพัตรา ต้นประเสริฐ (2547) ได้มีการศึกษาเรื่อง ผลของการฝึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามโปรแกรมการฝึกของคุณแม่สิริ กรินชัยที่มีต่อความฉลาดทางอารมณ์ด้าน การตระหนักรู้ตนเองของนักศึกษาพยาบาลที่มีลักษณะเก็บตัวและแสดงตัว พบว่า นักศึกษาพยาบาลที่ได้รับการฝึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน มีความฉลาดทางอารมณ์ด้านการตระหนักรู้ตนเองสูงกว่านักศึกษาพยาบาลที่ไม่ได้รับการฝึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานอย่างมีนัยสำคัญ

จากที่กล่าวมาข้างต้น หลักไตรสิกขาทั้ง 3 หลักดังกล่าวจึงมีความสัมพันธ์กันเริ่มจากการยึดมั่นในศีล (MQ) สมาธิ (EQ) และปัญญา (IQ) โดยจะส่งผลต่อพฤติกรรมที่ถูกต้อง เหมาะสม และดึงนำมาสู่ความสุขของชีวิต ซึ่งสอดคล้องกับบทความของขวัญญา เอกจิตต์ และอุทัย สติมั่น (2559) เรื่องหลักไตรสิกขากับการพัฒนาตนได้อธิบายถึงหลักไตรสิกขาว่าเป็นการศึกษา 3 ด้านที่พัฒนาชีวิตไปพร้อมกันทั้งระบบแต่ถ้ามองหยาบๆ เป็นภาพใหญ่ก็มองเห็นเป็นการศึกษาที่ดำเนินไปใน 3 ด้าน ตามลำดับ คือ 1) ศีลเป็นเหมือนการจัดปรับพื้นที่และบริเวณแวดล้อมให้สะอาดหมดจดเรียบร้อยราบรื่นแน่นหนามั่นคงมีสภาพที่พร้อมจะทำงานได้คล่องสะดวก 2) สมาธิเป็นเสมือนการเตรียมตัวของผู้ทำงานให้มีเรี่ยวแรงกำลังความถนัดชัดเจนที่พร้อมจะลงมือทำงาน และ 3) ปัญญาเป็นเหมือนอุปกรณ์ที่จะใช้ทำงานนั้นๆ ให้สำเร็จ โดยหากปราศจากหลักใดหลักหนึ่งแล้วย่อมทำให้การศึกษาไม่เป็นไปตามหลักพัฒนาคุณธรรม

นอกจากนี้ผลงานวิจัยของพระปลัดปรีชา คนธโก (2560) ยังเป็นไปในทิศทางเดียวกันซึ่งพบว่า ศีลเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงจุดหมายสูงสุดโดยส่วนเดียวไม่ได้ แต่เป็นวิธีการเพื่อก้าวหน้าไปสู่ความเจริญขั้นต่อไปเพื่อสมาธิ โดยความหมายนี้คุณค่าในศีลก็คือ เจตนาที่จะงดเว้น หรือการไม่มีความดำริในการที่จะกระทำชั่วใด ๆ อยู่ในใจ ซึ่งทำให้จิตใจบริสุทธิ์ปลอดโปร่งโล่งใจ ไม่มีความคิดวุ่นวายขุ่นมัวหรือกังวลใด ๆ มารบกวน จิตใจจึงสงบทำให้เกิดสมาธิได้ง่าย เมื่อมีใจสงบเป็นสมาธิแล้ว ก็เกิดความคล่องตัวในการที่จะใช้ปัญญา สอดคล้องกับผลการศึกษาของโรเบิร์ต โคลส์ (Robert Coles, 1997) จิตแพทย์เด็กแห่งมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ประเทศสหรัฐอเมริกา โคลส์ได้ให้ความสนใจศึกษาเยาวชนศีลธรรมในเด็กและพบข้อสังเกตที่น่าสนใจว่าเด็กที่มี IQ สูง อาจเป็นเด็กเห็นแก่ตัวทำทุกอย่างเพื่อให้ตนเองได้มาซึ่งประโยชน์โดยไม่คำนึงถึงความเดือดร้อนของผู้อื่น ดังนั้นการจัดการศึกษาควรต้องพัฒนาควบคู่ไปด้วยกันทั้งเยาวชนทางด้านศีล (MQ) เยาวชนทางด้านอารมณ์ (EQ) และเยาวชนปัญญา (IQ) เพื่อให้ได้เด็กและเยาวชนที่มีคุณภาพในอนาคตอันอยู่ภายใต้เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ พ.ศ. 2573 (SDGs 2030) ซึ่งได้มีการวางเป้าหมายการพัฒนาไว้ 17 เป้าหมาย โดยเป้าหมายที่ 4 เป็นเป้าหมายที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา โดยกำหนดไว้ว่า “สร้างหลักประกันว่าทุกคนมีการศึกษาที่มีคุณภาพอย่างครอบคลุมและเท่าเทียม และสนับสนุนโอกาสในการเรียนรู้ตลอดชีวิต” (องค์การสหประชาชาติ, 2560)

บทสรุป

การศึกษาของไทยเริ่มจัดอย่างเป็นระบบในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาและปฏิรูปการศึกษาไทย หลังจากนั้นได้มีการปฏิรูปการศึกษาหลายครั้งตามนโยบายของรัฐบาลที่สลับเปลี่ยนหมุนเวียนมาบริหารประเทศและปฏิรูปการศึกษาครั้งล่าสุดตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 และมีผลบังคับใช้ในปีพุทธศักราช 2544 ได้สะท้อนถึงคุณภาพการศึกษาและพฤติกรรมของผู้สำเร็จการศึกษาจากผลพวงของการปฏิรูปการศึกษารั้งนี้ค่อนข้างชัดเจน บทความนี้จึงให้ความสำคัญต่อการจัดการศึกษาควรมุ่งที่การพัฒนาคุณธรรมของคนในชาติก่อนเป็นเบื้องต้น โดยยึดตามหลักพุทธศาสนา ซึ่งระบุไว้ในความมุ่งหมายของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติฉบับนี้แต่แนวทางปฏิบัติที่ผ่านมาไม่มีความชัดเจนและคนส่วนใหญ่มักเข้าใจเอาเองว่า การพัฒนาคุณธรรมเป็นเรื่องเฉพาะของบทบัญญัติตามหลักศาสนา แต่แท้จริงแล้วคุณธรรมเป็นวิถีการดำเนินชีวิตร่วมกันของมนุษย์ในสังคม และเป็นพฤติกรรมที่แต่ละคนแสดงออกมาอย่างเหมาะสมตามขนบธรรมเนียมประเพณี ศาสนา ระเบียบแบบแผนและกฎหมายซึ่งศีลจะเป็นจุดเริ่มต้นของการมีสมาธิและก่อให้เกิดปัญญาที่จะนำมาซึ่งพฤติกรรมที่ถูกต้องเหมาะสม ดึงดูด และสร้างความสุขให้แก่ตนเอง สังคมและประเทศชาติ ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (2545) ได้ชี้ให้เห็นว่า การศึกษาวิเคราะห์ใด ๆ จะต้องมีวิธีคิดและกรอบในการมองที่ครอบคลุมเป็นการมองในหลายมิติผสมผสานกันทั้งการมองแบบแคบและกว้าง ทั้งตื่นและลึก หรือที่พระพรหมคุณาภรณ์ (2541) ได้อธิบายให้ศึกษาให้เป็นพหุสูต คือ จะศึกษาเล่าเรียนอะไรก็ตามให้มันเป็นพหุสูตในด้านนั้น ด้วยการสร้างความรู้ความเข้าใจให้แจ่มแจ้งชัดเจนถึงขั้นครอบงำของคุณของพหุสูต อีกทั้งยังต้องวิเคราะห์ในมิติเชิงบูรณาการจะทำให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจภาพรวมอย่างเป็นระบบโดยพัฒนาทั้งทางด้านจิตใจ สังคมและร่างกายให้มีความสมดุลตามหลักไตรสิกขาอันจะก่อให้เกิดการพัฒนาทางการศึกษาที่ยั่งยืนได้ในอนาคต

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา หาญศรีวรพงศ์ และพระมหามิตร ฐิตปญโญ. (2562). สมาธิกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตมนุษย์. *วารสารวิชาการธรรมทรรศน์*, 19(1), 287-295.
- ขวัญษา เอกจิตต์ และอุทัย สติมัน. (2559). หลักไตรสิกขากับการพัฒนาตน. *วารสารครุศาสตร์ปริทรรศน์*, 3(2), 170-179.
- เจตพล แสงกล้า และภาณี วงษ์เอก. (2558). *ประชากรสามกลุ่มวัยได้อะไรจากการสวดมนต์*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เดือนตุลา จำกัด.
- ฉวีรัตน์ เกษตรสุนทร. (2562). *การประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อขับเคลื่อนกิจกรรมภายในศูนย์เฝ้าระวังทางวัฒนธรรม*. สืบค้นจาก <https://www.thaihealth.or.th/Content/47099>

- ทัศนวัลย์ เนียมบุปผา. (2559). รายงานพิเศษรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการชี้แผนการศึกษาฯ ต้อง
ชักนำสู่การปฏิบัติได้จริง. *วารสารศึกษาไทย*, 13(132), 3-4.
- นิรันดร์ จุลทรัพย์. (2560). *กระบวนการพฤติกรรมโดยใช้หลักไตรสิกขาและแนวคิดทางจิตวิทยา*.
สงขลา: ม.ป.ท.
- ประพนธ์ ผาสุขยัต. (2552). *ความรู้ ปัญหาและการเรียนรู้*. สืบค้นจาก [http://www.moe.go.th/moe/
th/news](http://www.moe.go.th/moe/th/news)
- พงศกร สุกิจญาณ. (2556). *การจัดการเรียนรู้ด้วยหลักไตรสิกขาเพื่อพัฒนาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนเรื่อง
เพศศึกษาของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น*. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสุศึกษา
และพลศึกษา, สาขาวิชาหลักสูตรและการสอน, คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระครูกิตติโชติคุณ และคณะ. (2561). *ศีลในฐานะเครื่องมือพัฒนามนุษย์*. *วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬา
ขอนแก่น*, 5(2), 44-54.
- พระธีระ จิตต์โสภโณ. (2555). *ความพึงพอใจของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ต่อพุทธวิธีการสอนแบบ
ไตรสิกขาในโรงเรียนอนุบาลจันทบุรี*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสังคมศาสตร์เพื่อการ
พัฒนา, มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- พระปลัดปรีชา คนธโก. (2560). *ศึกษาวิเคราะห์บทบาทของไตรสิกขาในฐานะเป็นขบวนการให้เกิดญาณ 16*.
วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร. 5(2), 169-180.
- พระพรหมคุณาภรณ์. (ป.อ.ปยุตโต). (2541). *ธรรมนูญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม*. สืบค้นจาก
[https://www.watnyanaves.net/uploads/File/books/pdf/aconstitutionforlivingthai-
eng.pdf](https://www.watnyanaves.net/uploads/File/books/pdf/aconstitutionforlivingthai-eng.pdf)
- พระพรหมคุณาภรณ์. (ป.อ.ปยุตโต). (2545). *พระไตรปิฎก: สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้*. นนทบุรี: เอสอาร์พริ้นติ้ง
แมสโปรดักส์.
- พระพรหมคุณาภรณ์. (ป.อ.ปยุตโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม (พิมพ์ครั้งที่ 12)*.
สืบค้นจาก [http://www.84000.org/tipitaka/dic/d_ite
m.php?i=37](http://www.84000.org/tipitaka/dic/d_item.php?i=37)
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2545). *พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 และที่
แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. *ยุทธศาสตร์ชาติพ.ศ.2561-2580*. สืบค้น
จาก <https://www.nesdb.go.th/download/document/SAC/NSSumPlanOct2018.pdf>
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2561). *รายงานการศึกษาไทย พ.ศ. 2561*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงาน
เลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ

- สมชาย ปรีชาศิลปกุล. (2560). 20 ปี รัฐธรรมนูญ 2540: การปฏิรูปการเมืองไทยในอุ้งมือนักกฎหมายมหาชน. สืบค้นจาก <https://www.the101.world/20-year-constitution-2540>
- สมพร กันทรคุชฎี เตரியมชัยศรี. (2558). *รายการพบหมอรามาช่วง Big Story การสวดมนต์บำบัดโรค*. สืบค้นจาก <https://med.mahidol.ac.th/ramachannel/home/article>
- สุพัตรา ต้นประเสริฐ. (2547). ผลของการฝึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามโปรแกรมการฝึกของคุณแม่สิริกรินชัย ที่มีต่อความฉลาดทางอารมณ์ด้านการตระหนักรู้ตนเองของนักศึกษาพยาบาลที่มีลักษณะเก็บตัวและแสดงตัว. วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาจิตวิทยาพัฒนาการ, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- อดิศร หนั่นคำจร และคณะ. (2558). คุณลักษณะที่เอื้อต่อการเรียนรู้ตามวิถีพุทธของนักศึกษา. *วารสารบริหารการศึกษา มศว.*, 12(22), 108-114.
- องค์การสหประชาชาติประเทศไทย. (2560). *เป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืนของประเทศไทย*. สืบค้นจาก <https://www.un.or.th/globalgoals/th/resources-and-press/>
- Anderson, L.W. and Krathwohl, D.R. (2001). *A Taxonomy for Learning, Teaching and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. New York: Longman.
- Bloom, B.S. (1956). *A Taxonomy of Educational Objectives*. New York: David McKay.
- Cole, R. (1997). *The Moral Intelligence of Children*. London: Bloombury.

การอ้างอิงบทความ

กุลทราภรณ์ สุพงษ์ และ สิรินธร จุลทรัพย์. (2562). การศึกษาเพื่อพัฒนาคุณธรรมตามหลักพุทธศาสนา.

e-Journal of Education Studies, Burapha University, 1(4), 1-13. สืบค้นจาก <https://www.tci-thaijo.org/index.php/ejes/article/view/208383>